بسم الله الرحمن الرحیم

بعد حمد داور داور و نعت احمد مختار صلی الله علیه و آله الاطهار و صحابه الکبار این چند نکات
خادم الشعرا سعادت یار خان رنگین ولد محکم الدوله طهماس بیگ خان بهادر اعتقاد جنگ
بمعرض تسطیر در آورده نارسائی ذهن بی‌بصران نقود معانی روشن کرد اگرچه گمان هیچ کمالی
ندارد اما از فیض صحبت بزرگان فی الجمله از شعر و شاعری بهره برداشته بقول حضرت سعدی نظم

گلی خوشبوی در حمام روزی
رسید از دست محبوبی بدستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری
که از بوی دلاویز تو مستم
بگفتا من گلی ناچیز بودم
ولیکن مدتی با گل نشستم
کمال همنشین در من اثر کرد
وگرنه من همان خاکم که هستم

روزی از روزها در عهد
شاه عالم بهادر پادشاه عالم غازی سنه ۴۲ مطابق هجری سنه ۱۲۱۵ دوازده صد و پانزده و تاریخ پنجم
رجب در لکهنو بنده و میرزا نعیم بیگ صاحب که جوان تخلص میفرمایند بسیار دوست بنده اند
و برادر صاحب مهربان انشاء الله خان صاحب که انشا تخلص میفرمایند و برادر خوانده بنده اند و نواب
معتمد الدوله صوفی الدیار بیگ خان بهادر شهامت جنگ که برادر کلان حقیقی بنده اند و میرزا حاجی بیگ صاحب

وپیرکرائی صاحب وغیره باهم نشسته بودیم چون ذکر صحبتهای گذشته که با شعرا اتفاق افتاده بود
بفصاحت کلامی بیان می شود که در فلان مکان چنین اتفاق شده و در فلان شهر این واردات
گذشته بود مرزا نعیم بیگ صاحب از راه مهربانی فرمودند که اگر این تقریرها مع نظم و نثر بر جریده
اوراق برنگارند یادگاری بماند چرا که بفضل الهی نقادی فکر ایشان آن مرتبه رسیده که در کلام اکثر
دخل معقول ارشاد شده و قدرت بدیهه گوئی زیاده از حد پیدا کرده اند گفتم مرزا صاحب تحمل
ندارم اگر نوشتم چه تکلف پیدا خواهد کرد و نظم من چیست که نثر خواهد بود بقول فردوسی طوسی بیت
تو کار زمین را نکو ساختی / که با آسمان نیز پرداختی فرمودند که در نظم خود نامی پیدا کرده اند
هم بنویسند مطلب از عبارت نیست مدعا از مدعاست بقول سعدی شعر وصف ترا گر کنند ور نکنند
اهل فضل / حاجت مشاطه نیست روی دلارام را گفتم شوق شعر البته دارم لیکن مزاج بطرف
باریکی مائل افتاده آنچه که خود نظم کرده ام هرگاه بچشم باریکی و نگاه عداوت غور می نمایم بیشتری
معنی پوچ معلوم میشود و صدها قباحت دست بسته حاضر میگردند کاش انقدر سعی و نگاه عداوت
صرف کلام خود سازم بقول شخصی که گفته شعر عیب با این قرآن چون روز روشن بود پیش
چو دیدم عیب خود بینی بسته چشم خود شب کردم میر انشاء الله خان فرمودند که ضرور باید نوشت
و نام این نسخه مجالس رنگین باید نوشت هرگاه ضرب این امر دیدم ناچار بپاس خاطر آنها چند مجلس
از نظم و نثر مملوک قلم [illegible] کرده ام این نسخه مجالس رنگین نهادم توقع که پسند اهل دانش گردد

مجلس اول در شاهجهان آباد

از چند سال معمول حضرت شاه حاتم شاه بود که همیشه چهار گهری روز باقی مانده در تکیه شاه تسلیم شاه
که پایین قلعه مبارک است تا شام نشسته میماندند اکثر شاگردان و مردم دیگر که در خدمت ایشان
بندگی داشتند آنوقت آنجا رفته حاضر میشدند چنانچه بنده هم شاگرد ایشان بود روزی ایام
نوشتقی بهاران بتکیه در خدمت شاه صاحب موصوف بنده و محمد امان خان نثار و لاله کندن لال تاجر
و مرزا علی اکبر وغیره چند شاگردان دیگر حاضر بودیم حضرت شاه صاحب فرمودند که شب مطالعه

گفته ام مطلع — سر کو پٹکا ہی کبھو سینہ کبھو کوٹا ہی رات ہم ہجر کی دولت سی مزا لوٹا ہی چونکہ در مزاج
چالاکی بسیار بود و شعور کم بی تکلف از راه نادانی گستاخانه عرض کردم که اگر مصرعه ثانی اینقسم ارشاد
شود بهتر است — سر کو پٹکا ہی کبھو سینہ کبھو کوٹا ہی ہم نی شب ہجر کی دولت سی مزا لوٹا ہی
بمجرد شنیدن این دست بنده را قریب خود کشیده دست بر سر گردانیده فرمودند که آفرین صد آفرین
انشاء الله تعالی بعد چندی مشق ایشان بسیار ترقی خواهد کرد این مثل از زبان ارشاد فرمودند
مثل ہونہار بروی کی چکنی چکنی پات شخصی از حاضران مجلس اظهار کرد که اینقدر گستاخی
لازم نبود فرمودند که والله در دیوان همین قسم خواهم نوشت و این قطعه بزبان آوردند قطعه

من آن ساده دل که عیب مرا	همچو آئینه رو برو گوید
نه چو شانه بصد زبان دو رو	پس سر رفته مو بمو گوید

مجلس دوم

درایامی شاہجہان آباد روزی مثنوی شاہزاده مہ جبین پری سری نگر نازنین که تصنیف بنده است روبروی برادر صاحب
مهربان مرزا سبحان قلی بیگ راغب میخواندم بجائی رسیدم که مہ جبین تصویر پری را دیده بیهوش
شده بود و مثنوی این است

دیکھتی ہی ہوا جو عشق کا جوش	گر پڑا ہو کی مہ جبین بیہوش
سنکی یہ دوڑی سب صغیر و کبیر	غش کی کرنی لگا ہر اک تدبیر
کوئی بولا گلاب منگواؤ	کوئی بولا کہ کیوڑا لاؤ
گھسکی صندل کوئی سنگھانی لگا	بید مشک آ کوئی پلانی لگا

ایشان فرمودند که در شعر آخر غلطی محاوره است یعنی صندل را می چسپانند نه که می بویانند پس
این را اینقسم باید نوشت — گھسکی صندل کوئی لگانی لگا بید مشک آ کوئی پلانی لگا
گفتم راست فرمودند لیکن بر ورود سر محاوره چسپانیدن بزبان می آرند و در غش بویانیدن
استعمال می نمایند این را شنیده فرمودند که از حق نباید گذشت راست تقریر نمودند

مجلس سوم

در شاہجہان آباد برادر صاحب مرزا سبحان قلی بیگ راغب و برادر صاحب سید انشاء الله خان
و بنده حسب اتفاق برای سیر دریا بر گھاٹ نگمبود رفته بودیم دریا را در کمال طغیانی دیده

مرزا سبحان قلی بیگ بدیہہ این مصراع فرمودند ع عشق کی دریا کا عجب پاٹ ہی بمجرد خواندن اوشان
فی الفور مصراع ثانی بہم رسانیدہ گفتم کہ مطلع حق منست ؎ عشق کی دریا کا عجب پاٹ ہی تا
ملی کسکو کہ سب کہاٹ ہی آین شنیدہ ہر دو صاحبان تحسین و آفرین کردند **مجلس چہارم**
بشاہجہان آباد در مجلس شادی شخصی اینبندہ برادر مرزا سبحان قلی بیگ و دیگر مردم بسیار نشستہ بودیم
ذکر رباعیات فارسی بود ہر یکی رباعی خوب از ہر یک استاد میخواندند مرزا موصوف فرمودند کہ استاد من
یعنی مرزا باقر مرحوم در جنگنامہ خود نوشتہ اند کہ بہتر ازین رباعی ممکن نیست **رباعی** مجنون بہوای وی لیلی در دشت
در دشت بجست و جوی لیلی میگشت میگشت ہمیشہ بر زبانش لیلی لیلی میگفت تا زبانش میگشت
گفتم واقعی رباعی بسیار درست لیکن دو جا قافیہ میگشت بر یک معنی نشست قافیہ معنی دیگر در
عقل نمی آید سبب چیست چون ہمہ صاحبان غور فرمودند معنی دیگر سوای گردیدن از میگشت پیدا
نشد بندہ گفت کہ یکجا معنی میگشت گردیدن است و بجای دوم شاید مراد اینست یعنی تا کہ با قید حیات
بود این را شنیدہ ہمہ صاحبان پسند فرمودند بعد ازان بندہ بقدر حوصلہ خود بدیہہ این رباعی
در زبان ہندی ہمان طرز عرض کردم لیکن دران مضمون لیلی و مجنون بود و بندہ مضمون شیرین و
فرہاد بست **رباعی** فرہاد کو شیرین جو بہت آئی یاد یاد اوسکی مین اپنی دل کو رکہتا وہ شاد
شاد اوسکا ہمیشہ ذکر رکہتا اوسکو اوسکو رکہا و شاد رہتا فرہاد بعد استماع این حاضران مجلس
مجبور این امر گشتند کہ چند رباعی دیگر از مشق سابق باید خواند بپاس خاطر آنہا این چند رباعی خواندم
رباعی رنگین اک وضع پر گذارا نہوا گذرا جو کچہ وہ پھر دوبارا نہوا چاہا ہمنی بہت بچانا اوسکا
چاہا اوسکا ہوا ہمارا نہوا **رباعی** رنگین نیکی سی ہاتہ ہمنی ہی اوٹہایا اور تخم بدی کشت دل مین
بویا جو عہد کرائی تہی وہی بہنا افسوس کہ زندگی کو یونہی کہویا **دیگر** زاہد کہتا ہی بت پرستی
کو چھوڑ راہب کہتا ہی دل سی مستی کو چھوڑ رنگین کہتا ہی تو نہ سن دونون کی تجھسی جو
ہو سکی تو ہستی کو چھوڑ **دیگر** رنگین دل کسطرح کسیکو دیجی اور ہاتہ مین کیونکہ دل کسیکا
لیجی ہرگز نہیں دنیا مین کسیکا کوئی کسکی ہو رہیی کسکو اپنا کیجی **دیگر** رنگین کو

مجلس

ہین تو نی تقصیر کی — وہ کام ہین کہ جسکی تدبیر کی — لیکن افسوس ہی کہ ناداں تو کچھ خانۂ آخرت
کی تعمیر کی دیگر ای موجب عیش و کامرانی پہرا — وہی باعث لطف زندگانی پہرا — مین ہو
بن پہری چشم خوبان مین ذلیل — پہر آتو ای ہی جوانی پہرا — **مجلس پنجم** در شاہجہان آباد
روزی بخانۂ برادر صاحب نواب بہادر جنگ خان کہ غالب تخلص میفرمایند وارد شدیم اوشان
غزل خود روبروی بندہ خواندند حسن مطلعش این بود — ہمی کی بند و اگر ساغر کو تو پیا کر — عالم شراب
کاہی اور ہی تجابیان ہین — بندہ را این شعر بسیار پسند آمد بدیہہ در جواب این مطلع عرض کردم و
در مطلع مصرع اوشان تضمین نمودم — کس مست کی نگہ کی یہ پہر شرابیان ہین — اوندہی پڑے ہین
ساغر ٹوٹی کلابیان ہین — ہوی ہمت کی لی لی نکین بقول غالب — عالم شراب کاہی اور
ہی تجابیان ہین — شخصی از حاضران مجلس گفت مضمون مطلع بعینہ مطلع مرزا رفیع ست گفتم
کدامست این مطلع خواند — ساقی چمن مین کسکی ہین پیہ شرابیان — ٹوٹی پڑی ہین غنچون کی
ساری کلابیان — گفتم سوای قافیہ مضمون دیگر نیست و در قافیہ حکومت کسی پیش نمیرود سہو قوا این
میگویند کہ حضرت مرزا رفیع فرمودہ اند شعر فارسی از کدام استاد این بود — بہار بی سپر جام یار
میگذرد — نسیم ہمچو خدنگ از کنار میگذرد — آنرا اوشان باین قسم فرمودہ اند — بہار بی سپر جام
یار گذرتی ہی — نسیم تیر سی چہاتی کی پار گذرتی ہی — شعر دیگر از کدام استاد این بود — آلودہ
قطرات عرق دیدہ جبین را — اختر زفلک می نگرد روی زمین را — آنرا اوشان این طور فرمودہ اند
آلودہ قطرات عرق دیکہ جبین کو — اختر پڑی جہانکین ہین فلک پر سی زمین کو — این را شنیدہ
خجالت کشیدہ عذرہا خواستند — **مجلس ششم** در شاہجہان آباد بہوری خان کہ شگفتہ
تخلص میفرمایند و مہربان بندہ اند روز غزل خود روبروی بندہ میخواندند دو سہ جا دخل گستاخانہ
کردم ازانجا کہ بسیار منصف اند و تکلف در مزاج ندارند قبول فرمودند حسن مطلع آن غزل این بود
سے پیشانی پہ چہو بات دکہاؤ فال کہلاؤ کولی پر — بخت جو ہون برگشتہ اپنی کسکی پہیری پہرے
ہین — گفتم در مصرع اول لفظ کولی بی مصرف ست اگر باین قسم فرمایند بہتر باشد سے پیشانی پہ چہو

ہاتھ دکھا دو فال کھلا دو حاصل کیا   بخت جو ہوں برگشتہ اپنی کسکی پھیری پھرتی ہیں   مقطع این
بود — جوک تجا شگفتہ ہمنی دیکھ لٹک اون زلفوں کی   خوار و پریشان کلیوں کلیوں بال بکھر
پھرتی ہیں   اظہار کردم کہ از لفظ جوک تجا شعر بیمعنی می شود بسبب اینکہ تجا بمعنی گذاشتن ست پس
اگر جوک را گذاشتند از کدام چیز خوار و پریشان میکردند باید گفت کہ — جوک بجا آشفتہ
ہمنی دیکھ لٹک اون زلفوں کی   خوار و پریشان کلیوں کلیوں بال بکھیری پھرتی ہیں
بسکہ راست پسند بودہ ام راستی پیشہ اوشان ست فرمودند کہ مرا عکس این معلوم بود کہ فقیر
خیر غرض ہر جاکہ دخل کردم بلی قیل و قال از راہ منصفی قبول فرمودند   مجالس ہفتم
در شاہجہان آباد بمحفل پسر حضرت میر سید صاحب مرحوم یعنی میر سید علی کہ شاگرد بندہ اند
و حکیمن تخلص سفیر پایند دار و بودم اوشان این مطلع میان جرات را خواندند و بہ بندہ فرمودند
کہ چیزی بدیہہ بگویند — کہر جو یاد آیا کسکا اپنی کہر میں آنکر   چپکی چپکی روتی ہیں منہ پر
دوپٹا تان کر   فی الفور این مطلع و حسن مطلع عرض کردم و بعد چند روز غزل تمام نمودم

غزل

یہ کہیں اوسکو کہ آیا ہو تجہیں پہچانکر   چین ہی مجکو کہیں اپنی خدا کو مان کر
بازگشتی تیر سی پہر کر تیرا دیکھنا   صدقی تیری اس ادا پر سے مجھی قربان کر
کہوئی غفلت میں جوانی دیکھ پیری ابتو چیت   صبح صادق ہو گئی چلنی کا کچھ سامان کر
سیج جیسی میری ہوتی غیر کو گردن نہ مار   قتل کرتا ہی تو کر ظالم ولی پہچان کر
دیکھ مجکو دور سی ہی لگا تہا گالیاں   جیسی کیا گذرا تہا کل تیری ادہر تو بیان کر
آج آتا ہی نہیں آیا تو دی مجکو جواب   بہیج کر پیغام چہوٹی رو نہ ست حیران کر
دل بغل سی لیگئی رنگین دو دزدیدہ نگاہ   ورنہ دل دیتا ہی کون اپنا کسیکو جان کر

مجالس

مجلس ہشتم

در شاہجہان آباد روزی در دیوانخانہ برادر صاحب [illegible] حکیم محمد اشرف خان کہ
حکیم تخلص سفیر پایند و بندہ را بود رسیدند [illegible] حکیم [illegible] اسد خان [illegible]

بودیم خانصاحب موصوف فرمودند کدام غزل تجوانید بموجب ارشاد این غزل خواندم غزل

کبھی تم میری تربت پر اگر آتی تو کیا ہوتا
اور اوس جا آکی اشک آنکھوں سے بہا لاتی تو کیا ہوتا

کہلا ئی یان تمنے غیر کو کل اپنی ہاتھوں سی
جو غیرت کہا کی ہم کچہ کہا کی مرجاتی تو کیا ہوتا

اندہیری رات ہی ساون کی چھا جون منہہ برستا ہی
اکیلا اوسکو ہم اس وقت کر پاتی تو کیا ہوتا

وہ آیا تہا یہان ای حضرت دل ہو لکر شب کو
جو تم اوس وقت پہلو سی چلا تی تو کیا ہوتا

وہان اپنی ہی اپنی رنگ کی ای ہمدمو جا کر
کوئی مطلب کی میری بات فرماتی تو کیا ہوتا

نصیحت رات دن ناصح کیا کرتی ہو حق تم
اوسی بہی ایک دن تم جا کی سمجہاتی تو کیا ہوتا

دلائین کالیان غیرونسی لاکہون تمنی رنگین کو
بہلا اوسوقت وہ جی سی گذر جاتی تو کیا ہوتا

چون این غزل را تمام کرده این حسن مطلع غزل دیگر روبروی اوشان خواندم سے تیری گلیکون کی خاطر یہی لازم ہی کہ ہو   ایک تو شمس کا اور ایک قمر کا تکیہ   نثار احمد خانصاحب فرمودند که بعینه شعر منست گفتم ارشاد شود این شعر خواندند سے تیری کلکیون کی خاطر تو ابای حسن جمال یہ مناسب ہی کہ ہو شمس و قمر کا تکیہ   عرض کردم که بنده شعر آنقبله نشنیده بود توارد شده است لیکن شعر بنده خوبست چونکه کمال منصف فرمودند بجاست **مجلس نہم** در شاہجہان آباد در روز بسنت سنگه که نشاط تخلص میفرمایند وشاگرد بنده اند نزد بنده آمده این مطلع حضرت میر تقی صاحب خواندند سے یون نکر تہا پایمال ہمین   خوش نہ آئی یہ تیری چال ہمین   و اظهار نمودند که در جواب این بنده هم غزل گفته مطلعش اینست سے کہر سی اپنی نہ تو نکال ہمین   یون ہی جو چاہی تو مار ڈال ہمین   گفتم بسیار خوب مطلعست درین اثنا آدم حکیم صاحب که شمیم تخلص مینمایند و از بنده اصلاح میگیرند آمده کاغذ بدست بنده داد دران این غزل برای اصلاح نوشته بودند غزل

نہ ملتا ہی نہیں سراغ دل کا
سر سبز رہی یہ باغ دل کا

ہی عرش پہ اب دماغ دل کا
یہان آتش ہجر سی شب و روز

اگر عشق مین بیکلی نہ ہووے
دیکھی ہی پڑا او جاغ دل کا

ہی بادۂ غم سی تیری ظالم ‖ لبریز ایاغ دل کا
بخشی تجھی حق فراغ دل کا ‖ ہی نعمتات سی تو بعینہ

و بعد غزل نوشتہ بودند امروز اینجانبہ این مطلع انشاء اللہ خان را

بریک کتاب نوشتہ دیدہ بودم ؎ کیا فائدہ خالی جو ملاقات کی ٹھہری تب خوش ہو مرا دل
کہ جب اوس بات کی ٹھہری اینجانبہ در جواب این مطلع گفتہ است ؎ خالی ہی اگر اوس سی
ملاقات کی ٹھہری کافر ہو جو پھر چاہی کہ اوس بات کی ٹھہری پس لازم کہ اصلاح نمودہ
در جواب غزل و مطلع آنصاحب ہم فکر نمودہ بر نگارند بندہ فی الفور نوشتہ ایشان کا غذ این غزل نوشتہ

غزل تا حشر رہی یہ داغ دل کا ‖ یارب مجھی چراغ دل کا
باقی رہی نہیں دماغ دل کا ‖ اوس رشک چمن کی یاد میں ہی
جینی کی جہان میں دو کہو لذت ‖ جس شخص کو ہو فراغ دل کا
دی کون ہمیں سراغ دل کا ‖ ہم ہی ہی تنگ مزاج ہی یہ
شاداب ہمیشہ باغ دل کا ‖ معلوم نہیں کسی کو نہیں

در جواب مطلع نقطعہ نوشتم قطعہ ایک غرفہ نشین دیکھ کہا دل نے
کہ نہیں کیا خوب ہو گر اس سی اشارات کی ٹھہری نوبت جو اشارات تلک پہنچی تو وہین
اوسنی یہ کہا حرف و حکایات کی ٹھہری جب حرف و حکایات بہم ہونی لگی خوب بولا کہ یہ طرز
ملاقات کی ٹھہری مدت میں ملاقات میسر جو ہوئی ہی اب دل یہی کہتا ہی کہ اوس بات
کی ٹھہری **مجلس دہم** در شاہجہان آباد روزی بخانۂ میرزا سبحان قلی بیگ اغب شیم
بجہت رسیدن بندہ فرمودند کہ دیروز شخصی یک نقل روبروی اینجانب کردہ بود و تمام شب در فکر
نظم آن بودم اتفاق نشد گفتم شعر آن ارشاد شود نقل کردند کہ یک شخص نادار بسیار مفلس بود
روزی بز شخصی را ذبح کردہ خورد یکی از دوستان او گفت کہ شرم از خدا و ترس از روز جزا ندار
فردای قیامت چہ جواب خواہی داد گفت منکر خواہم شد مالک بز در آنجا شاہد از کجا خواہد آورد کہ ما را
دروغ گو خواہد کرد آن شخص گفت کہ مالک بز از تو درخواست بز خواہد کرد و بز حاضر شدہ از زبان خود
آواز خواہد کرد کہ مرا ذبح کردہ بود سر در زد گفت ہر گاہ کہ مالک بز دعوی بز خواہد کرد و بز حاضر
خواہد بود پس چہ غم ست گوش بز گرفتہ بدست مالک آن خواہم سپرد و خواہم گفت کہ مال خود

یکی پیر بہر کاد این نقل تمام شد گفتم بوفیقی قابل نظم کردنیست دوات و قلم و کاغذ حاضر بود در عرصہ چہار گہری این تقسیم نظم کردم

نقل

شخص تہی ایک رند وضع نیک ہی مفلس کمال — کہا گئی وہ ایک کی بکری کو کر کی حلال
اونکی جو رنگین تہی یار آکی اونہون نی کہا — سنتی ہوا ہی پہر بان تمکو یہ لازم نہ تہا
رندون کی مشرب مین یہ خوب ہی تم کہا گئی — مال تہا بیگانہ وہ کیون اوسی تم کہا گئی
خوف قیامت کا کچہ رکہتی نہین آہ تم — روز جزا سی کہو کیا نہین آگاہ تم
روز قیامت کو جب ہو ویگا حساب — مجکو بتاؤ تو کیا دو گی تم اسکا جواب
سنکی وہ بولا کہ یار مین تو کہ جاؤنگا — اور مکر کر دین جہوٹی قسم کہاؤنگا
کوئی بہلا اوسکا وہان ہوئیگا شاید کہان — جہوٹا کریگا وہ شخص مجکو بہلا کیونکہ وہان
اوسنی کہا سن کہو بکری بہی وہان آئیگی — حال کہی گی وہ سب اور نہین مکر اسکی
پہر وہ کہی گی یہی مین تو تہی میرا مال — تو نی بہلا کس لیی مجکو کیا تہا حلال
اوسکا جو مالک ہی وہان وہ بہی کہرا ہووینگا — مانگیگا مجہسی اوسے اور کہرا ہو ویگا
بولی جو اس بات مین ہی نہین کچہ بیش و کم — تو تو پہر اس بات کا کیجیی ہرگز نہ غم
کیونکہ جو مالک کی پاس ہووی گی بکری کہری — تو تو مصیبت نہ کچہ مجہ پہ پڑیسی کی بڑی
بکری کی دو تو جہپٹ کان پکڑ لونگا مین — ہات مین مالک کی بس جلدی سی پہر دونگا مین
اور یہ کہونگا کہ لی حق ترا پہنچا تجہی — ہان بس اللہ کہو پہر نہ ستانا مجہی

مجلس یازدہم

در شاہجہان آباد بخانہ مرزا سبحان قلی بیگ راقم بندہ و دو سہ شخص دیگر نشستہ بودیم یکی گفت کہ شعر صاف و دیگری اظہار کرد کہ شعر تلاش و تہ دار و دقیق معنی دار خوب میباشد و بندہ را منصف نمودند گفتم کہ اکثر در تذکرہا دیدہ ام قدما تعریف شعر صاف نوشتہ اند این شعر خاقانی و حضرت شیخ سعدی شیرازی کہ مکرر در تذکرہا دیدہ بودم عرض نمودم ع همسایہ شنید نالہ ام گفت

خاقانی را دکر شب آمد سے سعدی از داغ جگر پنبہ بکش گلشتار وزن آتشکدہ را واظہار نمودم کہ آنچہ اے
شعر آنست کہ صاف باشد چراکہ عام فہم وخاص پسند میشود سوای این در شعر صاف غلطی محاورہ واصطلاح
وبی معنی نمیکرود سبب اینکہ در فہم ہرکس معنی شعر بآسانی می آید آنچہ دران خوبی وقباحت میباشد جلد دریافت
میکردد اینجاست کہ شعر صاف گفتن دشوار ست ودر شعر دقیق کہ قباحت می آید مردم عام مصور فہم خود
دانستہ بپرسیدن مدعا خاموش میمانند ومردم خاص از شبہہ میدانند کہ بجای خود استعارہ کردہ چنانچہ
در شعر ہندی کہ دقیق باشد بمردم فہمیدہ جلد قباحت دریافت نمیشود وجہ این کہ درین زبان لغات نیست
شعر صاف ضرورست حاضران مجلس فرمودند کہ کدام غزل صاف بخوانید تا ازان معاینہ شود این غزل خواندم

غزل

عشق میں تیری ہیرا رنگ زعفرانی ہے — ضعف ہی فیق اپنا یار ناتوانی سے
کس سے میں کہوں یہ بات دل نہیں ملا ہیہات — اوس گلی میں ماری ہے اب خاک میں چہانی ہے
آئیگا وہ یہاں شب کو مجھسی تو کہی سے جو — نامہ بر قسم کہا تو اوسکی یہ زبانی سے
دیکھیو یہ قامت ہی یا بلا ہی آفت سے — قد نہیں قیامت ہی قہر آسمانی سے
کہ چکا ہوں میں سو بار یار دوست کر تکرار — اوسکی ابرو خمدار تیغ اصفہانی سے
یوں کبھی ہی وہ بدہنگ تیغ کو چٹا کر سنگ — کیجی تجھی چورنگ اب یہ جی میں ٹہانی ہے
ہمنشین نکر تاخیر جلد کر سری تدبیر — ہی جنون گریبان گیر عالم جوانی سے
کب تلک رہوں چھپا اوس بن اے دل صد چاک — زندگی ہی اپنی خاک خاک زندگانی سے

سنکی اوسنی نگین آہ تیرا قصہ جانکاہ
ہنسکی یوں کہا اجی واہ زور یہ کہانی ہی

مرزا سبحان قلی بیگ فرمودند کہ درین ایام در شاہجہان آباد بلکہ در دیگر جاہا نیز برابر میان نصیر صاحب
کسی شعر ہندی تہ دار ودقیق ومشکل نمیگوید گفتم بلی درین کار یگانۂ زمان وبی بدل روزگار اند فرمودند
کہ مطلع اوشان میخواہم چیزی قباحت اگر بتوانند برارند گفتم مشفق اوشان نیقسم نیست کہ دران
جای سخن باشد سوای این در خدمت اوشان بندگی دارم چون اوشان قسم دادہ این مطلع خواندند

ع چرائی چادر مهتاب شب بیکش چو چیدن — گشود صبح دوزانی لکا خورشید گردون هم ناچار شده

گفتم که این مطلع به از مطلع آفتاب ست لیکن مرا درین تامل ست که چادر مهتاب بیکش بر چیدن چگونه درزد

اگر بجای بیکش لفظ بادل میبود البته بهتر بود ع چرائی چادر مهتاب شب بادل نی چیدن بابه

گشود صبح دوزانی لکا خورشید گردون به سبب اینست که هرگاه ابر بر ماه می آید البته چادر مهتاب

نیماند گویا از دیده میشود بطور لطیفه عرض کردم مضمون از عالم بالا و دزد بر زمین یعنی چه قصه زمین

بر سر زمین مضمون عالم بالا را دزدیدم آسمانی بایستی شخصی این سخن میان نصیر صاحب رسانیده او شان

شنیده از بنده آزرده خاطر شدند باری بهزار خرابی در چند مدت تصفیه شود **مجلس دوازدهم**

در شاهجهان آباد سید احمد میرخان که صوبه دار بودند بر بنده کمال تفضلات میفرمودند روزی در

خلوت اتفاق شعرخوانی بود فرمودند که شخصی شعر مرزا جلال اسیر را خوانده بود مصراع اول از خاطر

رفته عرض کردم مصراع آخر ارشاد شود فرمودند ع از قضا اینقدر نمی آید بمجرد شنیدن عرض

کردم ع دلبر من بسر نمی آید از قضا اینقدر نمی آید بعد عرض کردن بنده فرمودند که حالا یاد آمد

مصراع او شان این بود ع دستانم بسر نمی آید از قضا اینقدر نمی آید عرض کردم که بجد آنجناب

و بکلام الله قسم ست که اگر از کسی شنیده باشم یا بجائی نوشته از نظر گذشته باشد فرمودند که اگرچه مضمون

توارد ست لیکن بتکلف این لفظ که دلبر گفته اند برای لفظ برا دستان خوب ست آفرین صد آفرین

عرض کردم که از راه پرورش ارشاد میشود **مجلس سیزدهم** در سهارنپور برفاقت نواب

غلام قادر خان بودم نواب موصوف در عالم طفولیت با بنده دستار بدل شده بودند شعر هندی

خوب میفرمودند تخلص عزیز میفرمودند در ابتدا بنده را شوق شعرخوانی و شعرگوئی از صحبت ایشان

شده بود مرزا عبد الکریم بیگ که مرحوم کا شعر و اتالیق او شان بودند روزی این مطلع غنی کشمیری را

خواندند ع درون سینه پیکان از غمت من برآوردم — ز تیر غمزه بیداد خوبان پر برآوردم

گفتم مرزا صاحب در شعر استادان دخل بیجا کردن بیجاست لیکن حرف خوب بخاطر گذشته فرمودند

ارشاد شود گفتم ع درون سینه پیکان از غمت من سر برآوردم — ز تیر غمزه بیداد کیشان پر برآوردم

لفظ کیشان برای تیر غمزه پر مناسب ست ازانجاکه هر دوی موصوف برسند و جهرانی میفرمودند بسیار پسند فرمودند

مجلس چهاردهم در پکننه بنده و محمد خان صاحب که بهار تخلص میفرمایند و میرزا صاحب ارجمند بیکخان یکجا با چند کس نشسته بودیم ذکر بدیهه گوئی میان آمد شخصی گفت که بدیهه گفتن امر دشوار است ارشاد فرمودند که سعادت یارخان در بدیهه گوئی دستگاه خوب دارند آنشخص گفت که بازی مصرع ثانی این بهم رسانید — لا ز دل آلکس نیاید گفت — شخص که هنوز تمام نکرده بود که جواب دادم — ز دل آلکس نیاید گفت — که بوی همنفس نباید گفت

مجلس پانزدهم در فیروزپور جهرکه بنده و مصطفی خان پسر آزاد بیکخان و دیگر چند مغل قزلباش باهم نشسته بودیم یکی از آنها علی جنابیک نام داشت مرد اصفهانی بود و شعرهای استادان بسیار یاد داشت از کنایه به بنده گفت که یک شعر خوب از استاد یاد دارم هست یکمصرعه آن میخوانم آنجناب هم شعر میگویند باید مصرع ثانی برای آن بفرمایند مصرع اولش اینست — چه می پرسی ز من حال دل غمدیده ات چون شد — گفتم در فارسی دستگاه چندان ندارم مصرعه بدیهه نمیتوانم که بهم رسانم لیکن اینقدر حیثیتی که مصرع استاد داشته باشد بعد گفت الا قدر حال چیزی خود ارشاد شود که مدعا از استحسانست گفتم — چه میپرسی ز من حال دل غمدیده ات چون شد — بشوق فندق پایت سرشک دیده ام خون شد — گفت بارک الله بدیهه خوب ارشاد کردید اگرچه استاد مصرع ثانی بسیار عمده دارد لیکن بخون جگر بهم رسانیده باشد و آنصاحب فورا ارشاد کردند گفتم مصرع ثانی استاد هم ارشاد شود تا حظی ببرم گفت — چه میپرسی ز من حال دل غمدیده ات چون شد — دلم خون گشت و خونم آب و آب از دیده بیرون شد — گفتم واقعی مصرع ثانی لا ثانی است گفت از مشق سابق خود کدام غزل فارسی بخوانید این غزل خواندم

غزل

هجران وصل پریچهرا رمی خواهد دلم	وصل می خواهد دل و دلدار میخواهد دلم
تا ز استاد محبت درس عشق آموختم	سنگ طفلان هر سر بازاری خواهد دلم
چشم زخمی جگر هرگز ندارد آرزو	زخمهای ابروی خندان می خواهد دلم
تا ز دم قصه فرهاد و قیس آگاه گشت	دشت خار و دامن کهسار می خواهد دلم

شوخ گفت از زنار سبحه اید دلت چندان مرا
تا که اگر از کمال زاهد و راهب شدم

گفتمش ای دلربا بسیار می خواهد دلم
رشته از سبحه و زنار سے خواهد دلم

گر دخون رنگین دلم را مصرع استاد واه
یار سبحه خواهد دلم چون یار سبحه خواهد دلم

مجلس شانزدهم در پرگنه باول کمع هشتاد و چهار ده درجاگیر قبله گاه صاحب بود وارد بودم و بر در حجر قصاب آنجا بقول سعدی یعنی در ایام جوانی چنانکه افتد و دانی حالت عشق داشتم چون بعد چندی وصل آن میسر آمد اصلا شهوت نشد بسبب اینکه از پیچها می آن بوی حیدی می آمد که در نوشتن نمی آید هر چند تردد کردم چیزی بعمل نیامد فی الفور این مطلع گفتم ؎ هست بدل کس کنم و کون کیر چه یاری ندهد چون کنم

مجلس هفدهم در کانوڑ برفاقت نواب نجف قلی خان بودم نواب موصوف مرزا جعفر را بشاهجهان آباد رخصت فرمودند بنده را مع دو صد سوار همراه اوشان نمودند چون بشهر ریواڑی رسیدند راجه آنجا که تهر سین نام داشت بکمال طیاری ضیافت کرد بعد فراغت طعام صحبت رقص شد نواب مرزا جعفر فرمایش کردند که کدام غزل بخوانید رقاصه این غزل نواب وزیر الممالک آصف الدوله خواند ؎ جهان تیغ اوسکی علم دیکهتی هین وهان اپنا سے هم قلم دیکهتی هین یکی از مصاحبان اوشان گفت که این مطلع محمد امان خان نثار درین زمین خوبست ؎ جدهر هر نظر چشم دیکهتی هین ادهر لاش پر لاش هم دیکهتی هین شخصی دیگر گفت که برین مطلع مرزا رفیع هم خوبست ؎ گدا دست اهل کرم دیکهتی هین هم اپنا هی دم اور قدم دیکهتی هین مطلع شخصی دیگر خواند ؎ تجهی کشش پهنی جو هم دیکهتی هین تو دشمن کو زیر قدم دیکهتی هین نواب موصوف به بنده فرمودند ایشان هم برین فکر نمایند عرض کردم که اینوقت طبع بطرف رقص مایل است فرمودند عذر بیجاست رقص را موقوف کنانیدند تا چهار این غزل نوشتم غزل

رقیبون نے یا اوسکو سهم دیکهتی هین
نه ظلم اپنی آنکهون هی هم دیکهتی هین

الکائی هے سی هاتهه ابرو کو اپنی
هم اس اصفهانی کا خم دیکهتی هین

نهین جیسی دوڑ دل ربا اب تمهارا
وه باتین بهت تا بهه کم دیکهتی هین

جو لگتا ہی اوس سبزہ خط سی ہم اوسکا
بتونکا ہمین ظلم بہاتا ہی ناصح
جلوت عبث تم بہلا پہر تمہین کیا

قلم کی طرح سر قلم دیکھتی ہین
ستم اونسی گو دمبدم دیکھتی ہین
جو کچھ دیکھتی ہین سو ہم دیکھتی ہین

کبھی وصل کی شب کا تھا دیدہ رنگین
جن انکھونسی اب یہ ستم دیکھتی ہین

مجلس ہفدہم در لشکر نارنول نواب اسمعیل خان بہادر فرود آمده بودند بنده برفاقت اوشان بود روزی برادر محمد یار خان و بنده برای سیر و زیارت درگاه نظام الدین نارنولی سوار شدیم در راه شخصی از برادرم کو آشنائی داشت دوچار شد گفت که در اجمیر ذکر آنصاحب شنیده مشتاق ملاقات بودم بحسب اتفاق ملاقات میسر آمد فرمایشی دارم که بجا آرید گفتم بچشم گفت که مصرع نواب آصف الدوله شنیده ام امید مصراع دگر دارم از کسی جا بهم نرسید گفتم بخوانید گفت ع نہ لگی انکھ جب سی انکھ لگی
بعد یکساعت مصراع بهم رسانیدم سه ابکی کچھ اور ڈھب سی انکھ لگی نہ لگی انکھ جب سی انکھ لگی
این را شنیده بسیار پسند کرده اظهار نمود که چیزی از مشق قدیم باید خواند این چند مطلع که سر دست یاد بود

در عین رواروی بر زبان آوردم ابیات

تو بیاتا آہ کی سینہ بہی پہٹ گیا ہوتا
تو اکیلا جیا نگا مرجائینگی ہم

جو نالہ رات کو لب سی نہ ہٹ گیا ہوتا
تو جو کہتا ہی کہ کہر جائینگی ہم
اتجہ بغیر مملکت دل اجاڑ ہی

چہاتی پہ رات ہجر کی کالا پہاڑ ہی
وہ پہر جاتی ہی اور بن شغل ہم بہی رہ نہین سکتی
پہر پہر جاتی ہی بس ساری خدائی پہر گئی
اور یہان اپنا دم نکلتا ہے
جو نکہتی تو جان جاتی ہے

ٹہنکی صحبت اوس سی کسطرح کچھ کہہ نہین سکتی
بولنی کی شہر مین ہم سی دو بالی پہر گئی
وہان تو وہ کہر سی کم نکلتا ہی
آہ کبھی تو آن جاتی ہے

مجلس نوزدہم در حیدرآباد بحسب اتفاق

[illegible]

این مطلع خوانده بودند اینهمه اشک زداب شام و سحر جھڑتی ہین   شاخ پر میوہ سی جسطرح ثمر جھڑتی ہین   محمد یار بیگ سامان اظهار کردند که مضمون نیست گفتم شعر خود بخوانید این شعر خواندند   شاخ گلکو کوئی ہلادی تو ثمر جھڑتی ہین   اپنی ہر جنبش مژگان سی گہر جھڑتی ہین   گفتم بندش شعر بنده معقول است سبب اینکه از ہر شاخ ثمر نمیریزد مگر شاخ که پر میوه باشد انصاف شرط است هر گاه که قائل شدند مطابق آن این نقل روبروی ایشان کردم که بنده این شعر گفته بودم   مجھی جو اوس پیروی طفل کا اپنا جانا ہی   چھڑک کر یونہی ابغیدا اپنا جانا ہی   شخصی ہم بنده گفت که این مضمون را استاد الله جان دانسته اند تقسیم بسته اند   دل کو رکہکر پنجه مژگان تر پر ہیجی   یعنی اپنا مال ہی اسکو چھڑک کر لیجی   گفتم از بندش بنده بندش ایشان خوب نیست سبب اینکه برای لفظ پاشیدن آب یعنی چھڑک لفظ پنجه مژگان نیز بسیار مناسبت آمده است از حق نباید گذشت پس ضرور است که از هر کس مضمون بسته شود اگر آن همان است خواه توارد باشد خواه دانسته

مجلس بیستم

در حضرت اجمیر روزی [illegible] پسر نواب قاسم خان این مطلع شیخ سعدی از روبروی بنده خواندند که   سرو چمنا بلعجب میروی   نیک بدعهدی که بی ما میروی   از راه اختلاط گفتم که اگرچه بی ادبی است لیکن حرف خوب بخاطر گذشته است   سرو چمنا بگلشن میروی   نیک بدعهدی که بی من میروی   دران مجلس مغل تازه ولایت که چندان از ذائقه شعر آگاهی نداشت و از شعر گفتن بنده نیز اطلاع نداشت گفت که امروز دریافت شد که انصاحب شعر هم میگویند یا بری کدام غزل فارسی از تصنیف خود بخوانید این غزل خواندم

غزل

دوست گیسو خود زدستش کین نمیخواهیم ما   خاطری از ما برنجد این سخن نخواهیم ما
کوچه دلدار ما را بهر آسایش بس است   کشور ایران و ملک چین نمیخواهیم ما
مژده بادا ای زاهد راهب که از روز ازل   بنده عشقیم و کفر و دین نمیخواهیم ما
رهبران منزل عشقیم و در [illegible] گردش   توسن گردون دون را زین نمیخواهیم ما
جامه عریانی ما فخر صوف و اطلس است   زینت از بهر خود ای رنگین نمیخواهیم ما

این ها شنیده مجبور شد که غزل دیگر بخوانید ناچار بپاس خاطر یاران چند شعر دیگر خواندیم **غزل**

دل بلائیست که من میدانم
ماجرائیست که من میدانم
دلبری عشوه گری کجکلهی
پیشوائیست که من میدانم
نیست آسان گذر از دهر این
کیمیائیست که من میدانم

مبتلائیست که من میدانم
نقش آبست بنای هستی
بیهزائیست که من میدانم
چشم میگویدش ادائی دارد
تنگنائیست که من میدانم

کس چه داند که میان من و او
این بنائیست که من میدانم
در حق هیچکاران پیر مغان
چه ادائیست که من میدانم
خاکساری بجهان ای رنگین

مجلس بیست و یکم

در کابل شاه جهان تیمور شاه در سنه ۱۲
دوازده صد و سه هجری اسد یار خان درانی را که مالک یکدسته یعنی دوازده هزار سوار بود و قابلیت و دانائی از حد زیاده داشت ایلچی کرده مع تحفه و تحائف انجاز و پادشاه عالم شاه فرستاد خان موصوف بعد از ملازمت حضور سه ماه در شاهجهان آباد مانده رخصت کابل خواست پادشاه والد بنده را مع تحفجات این ملک ایلچی فرموده همراه مشار الیه رخصت فرمودند بنده و برادر محمد یار خان و حق وردی خان خداوردی خان نیز همراه روانه شدیم لیکن از حضور پادشاه ارشاد شد که نزد وکیل مطلق یعنی پتیل صاحب که از [illegible] سوار را همراه جنبانه در پیش دار شده بروند و مهاراجه پتیل بهادر حکم حضور رسید که با بدولت طهماس بیگخان را نزد شاه تیمور شاه روانه فرمودیم آنچه ارباب دیگر در کار داشته باشند سر انجام کرده دهند همراه از شاهجهان آباد روانه شده بنواح کوتا بوندی رسیدیم تمام ملک از تاخت مرهتها بیچراغ شده بود هزارها سوار مرهتا قزاقی میکرد روزی اسد خان بوالد بنده گفت که در راه خطره بسیارست لازم که از راجه این ملک دوم بطریق بدرقه همراه باید گرفت بنده اظهار کرد که جمعیت مایان هم کم نیست احسان ناحق بر داشتن چه ضرور خان موصوف بر این سخن این شعر خواند ع بی پیر مرو تو در خرابات هرچند سکندر زمانی حاصل ازین شعر بود یعنی در راه مخاطره بی بدرقه رفتن از دانائی بعید است بنده گفت که لفظ خرابات درینجا بی مصرفست اگر اینقسم بخوانند بهتر باشد ع بی پیر مرو براه ظلمات هرچند سکندر زمانی لفظ ظلمات ازین سبب مناسب است که هرگاه سکندر قصد ظلمات کرد فرمود که مرد پیر همراه مرد و جوانی

مجلس

از پیر چو عشق داشت پدر را در صندوق کرده همراه برد چون نزدیک ظلمات رسید پادشاه حیران شد که
هرگاه در تاریکی رفتم چگونه از همان راه خواهم گشت هر کسی تدبیران بقدر حوصله خود عرض میکرد تشفی پادشاه
نمی شد مرد جوان صورت حال روبروی پدر بیان کرد پیر تدبیری آموخت که پسند پادشاه آمد و از آن راه
یافت پس اگر شاعر در این مقام لفظ ظلمات بجای خرابات می نوشت خوب میکرد و نیز لفظ ظلمات برای سکندر
پر مناسب ست اسد الله خان بسیار پسند کرده آفرین نمود

مجلس بیست و دوم

در گوالیار هندوراو مرهٹا یک پلٹن که عبارت از هفت هشت هزار سپاهی ست به برادر صوفی آله یار بیگ خان
داده بود و یک رساله سواران همراه بنده بود مرزا الٰهی بیگ که شعر تخلص منیر میفرمودند با بنده بسیار ربط دوستی
پیدا داشتند و از باعث زور طبیعت کسی را بخاطر نمی آوردند و در یک زمین غزل ده پانزده میگفتند و گاهی بپاس
خاطر گاه از قبول اصلاح یک دو غزل میگرفتند لیکن اکثر جا از راه زبردستی و سرسختی سخن معقول را هم
قبول نمیفرمودند روزی در درگاه محمد غوث گوالیری نزد بنده نشسته بودند پنج شش غزل خود بکمال
آب و تاب خوانده فرمودند که غزلها را همین وقت گفته آورده ام و اگر بخواهم هشت غزل دیگر همین قسم
بگویم گفتم درست ارشاد میشود لیکن غزل مشکل اگر در یک سال هم شود کمال غنیمت ست شرطیکه مشکل
باشد و خوب شود بنده یکغزل بقید حروف که از الف تا یا است در سه چهار جای با تمام رسانیده ام فرمودند
که اینجانب در سه گهری (ساعت) در جواب آن غزل نوشته میدهم گفتم اگر در سه سال جواب آن غزل نویسانیده دهند
بنده شاگردی قبول کنند گفتند بخوانید من این غزل را خواندم

غزل

اگر آفت بھبوکا بل سری پیکا قبا خاصے	تبر تحفہ ٹھہک ٹھوکر تنا ثابت جیسا خاصی
جبین جادو چلا و اچھل حیا حیرت خجستہ خو	دھوان دندان ڈ کا ذالی سیلا رخ صفا خاصی
زنخ زیبا ستم سینہ شرر شوخی صفا صورت	ضرورت ضد طرح طوفان ظفر ظاہر جفا خاصی
عجب عشوہ غضب غمزہ فسون فندق قیامت قد	کمر کافر گلو گلگون لچک لاکھون ادا خاصی

مڑی مژگان نگہ ناوک وفا وہ کچھ ہنسی ہے
یمن یاقوت لب پہ چھند ادا رنگین حیا خاصے

بعد شنیدن این غزل فرمودند که واقعی بکمال صنعت و بطرز نو گفته اند حیف مشکل ست لیکن سخن گفته بنده مجبور شد دو چهار گهری فکر کردند هیچ بعمل نیامد مهلت سه روز خواسته بجای خود تشریف بردند بعد پنج شش روز که ملاقات شد تقاضا کردم فرمودند که از خیال رفته بود عرض چند ماه گذشت هیچ میسر نبود که فرصت بیست قصه کوته قریب یکسال گذشت بعد یکسال در جنگ قلعه چرکانو که قریب کالپی ست در حلهٔ اول بکمال مردانگی شهید شدند بکمال تاسف شد حق تعالی غریق رحمت کند

مجلس بیست و سوم

در که بهر رنگ روبروی برادر صوفی اسدیار بیگخان مثنوی پسر تاجر اصفهانی که در شاهجهان آباد بموجب فرمایش برادر سبحان قلی بیگ از غیب تصنیف نموده بودم عرض نمودم بجائی رسیدم که پسر تاجر اصفهانی تباهی کشیده در بنارس رسیده در آنجا از سوداگر دیگر ملاقی شد سوداگر مذکور احوال آن پسر پرسید که از کجائی و چه نام داری

مثنوی

بگفتا او که بابا چیستی تو

چه نامی وز کجائی کیستی تو	نخستین نام پاکت زود بر گو	وزان پس حالت خود سر بسر گو
بگفتا مولدم از اصفهان ست	ز نام و جاه من آگه جهان ست	بگفتا و اسد میرزا نام دارم
همیشه با تجارت بود کارم	حساب سال من بیرون ز چهار بود	شمار دولتم بیرون ز عدد بود

حضرت نواب موصوف فرمودند که اگرچه شاعر نیستم لیکن قافیه یک شعر خوب بخاطر رسیده عرض کردم ارشاد شود فرمودند که تقسیم باید گفت

حساب سال من بیرون ز هشتاد بود … شمار دولتم افزون ز عدد بود

عرض کردم که از حق نباید گذشت و الله بسیار لفظ عدد ارشاد شد سبب اینکه شعر و صنعت پیدا کرد یکی اینکه شعر ذو قافیتین شد و دوم برای شمار لفظ عدد بسیار مناسب ست همان وقت در دیوان نوشتم

مجلس بیست و چهارم

در فرخ آباد و میرزا مغل علیخان و میان حیدر که حیدر تخلص می نمایند میرزا بیکجا نشسته بودم بنده تعریف شاعری برادر نثار اسدخان مینمود میان حیدر فرمودند که اینجا در لکهنو روزی بخدمت استادشان حاضر گردیده عرض کردم که چیزی از مشق خود روبروی آنقبله میخوانم بنظر اصلاح باید شنید چنانچه یک سلام و دو سه غزل خواندم چند جا اصلاح فرمودند از خاطر داشتنا اسنامی گفتم لیکن چیزی می نشنفی نشد چرا که در دانست من این اشعار جای دخل نبود گفتم بخیال آن انصاف

نیامده باشند در هر شعر که اوشان منیفر نموده باشند پر مناسب خواهد بود بقول سعدی ؎ شعر گفتن چه ضرور بسفتن بود لیک فهمیدن به از گفتن بود باز عرض کردم که آنصاحب همان اشعار را بخوانید در جا که اوشان گرفت سخن کرده باشند انشاء الله تعالی بنده همان عرض خواهد کرد اول این سلام خواندند ؎ ای سعادت دنیا و دین کا خدا تجھ پر سلام وی ضیای دیدهٔ خیر الوری تجھ پر سلام ای نبی کی جان و دل ای فاطمه کی نور عین ورثه دار حضرت مشکل کشا تجھ پر سلام هرگاه برین شعر رسیدند گفتم در ورثه دار دخل فرموده باشند گفتند بلی همین لفظ ورثه دار چه قباحت دارد گفتم ورثه دار آنرا میگویند که نزد هر کس اسباب ورثه امانت باشد در ورثه دار و وارث بسیار فرق ست قائل شده این غزل شروع نمودند ؎ هی کهان اپنی وه سجاد دم (این هم بیجاست ۱۲) یاد آتا هی وه ترا عالم هجر مین تیری همپه کیا گذری تجکو معلوم کچه هوا ای صنم هرگاه این شعر خواندند گفتم در لفظ هوا ای صنم دخل فرموده باشند گفتا این چه بدی دارد گفتم لفظ ای از تنگی نشست یافته غرض دو سه جای دیگر انچه اوشان فرموده بودند یعنی بی کم و کاست عرض کردم لوجه احسن تشفی شده معقول شدند

مجلس ۲۵

مجلس بست و پنجم در لکهنو بنده و برادر انشاء الله خان در سرکار مرشدزادهٔ آفاق میرزا محمد سلیمان شکوه که سلیمان تخلص میفرمایند ملازم بودیم باهم آنقدر دوستی و اخلاص داشتیم که در تحریر نمی‌آید چنانچه این شعر از آنجناب است که در حق بنده فرموده بودند ؎ عجب نگهبان هوتی نهین تب باتون مین ای انشا بهم مل بیٹھتی تهی جب سعادت یار خان اور هم روزی خانصاحب موصوف در حضور مرشدزاده حاضر گردیده غزل ترجیع خود خواندند مطلعش این بود ؎ دیکها اوسکی سیه خاتم یاقوت مین اونکلی ها روتانی کی دیدهٔ هاروت مین اونکلی بدیهه بنده از شوخی عرض کرد که اگر این مصرعه بدارند شعر کمال چستی پیدا کند ع بیٹهی تهی سی اپنی دبی چوت مین اونکلی چراکه باهم ربط بشدت بود که مدام شوخی از طرفین بعمل می آمد خنده ها باخود کردیم

مجلس ۲۶

مجلس بست و ششم در لکهنو روزی میان جرات صاحب در حضور حاضر گردیده غزل خود خواندند مطلعش این بود ؎ کهین برگنی په دلا تجکو ندهی یار نکال صدف چشم سی مت گوهر شهوار نکال گفتم حضرت نکال مصراع اول دریافت نمیشود که از خانه یا از شهر اگر اینقسم بدارند بهتر باشد ع

کیون نہ خلی پہ والا گہرسی ہی یار نکال   ازانجا کہ میان جرات بسیار مستعد کمال پسند فرمودند و جواب مطلع بدیہہ این غزل روبروی میان جرات گفتم

غزل

مجھ پہ کیون دوڑی ہی تو پھر کہری تروار نکال · قتل کی میری نئی طرح کوئی یار نکال

اپنی گر حسن وشی ہی تجھی ہی منظور · تو کرلی چھوٹی سی کہڑکی سر بازار نکال

واسطی بوسی کی یون گال کو رکہا اوسکی حضور · جیسی کیسی سی رکہی زر کو خریدار نکال

شورش تک پہونچی ہی تو اتنی زیادہ پیا سی · پیٹ سی پانون نہ اپنی او شہریار نکال

جان سی جاونگا مین تیرا کچھ جاویگا · مجھی محفل سی خفا ہو کی نہ ای یار نکال

مین جو لپٹا تو وہ گہبرا کی یہ بولی کہ ارے · چھوڑ دی مجھکو کسی اور پہ یہ پیار نکال

اوسکی فندق کی تصور مین ہی ہی رنگین · کوئی لخت جگر ای دیدۂ خونبار نکال

مجلس ۲۷ — مجلس بست و ہفتم در لکہنو روزی از مرزا حاجی بیگ ملاقات شد او شان مطلع میان جرات و مطلع مرزا جیون کہ ضیا تخلص میفرمایند روبروی بندہ خواندند ع کانون مین اوسکی بولی نہین ہین گلاب کی · ٹکری شفق کی پہلو مین ہین آفتاب کی   مطلع ضیا ع سبزی ہی ہین اوسکی کانون مین اس آب و تاب کی · جیسی کہ برگ سبز مین پنکھی گلاب کی   گفتم کہ ہر دو مطلع بسیار عمدہ اند فرمودند کہ در جواب اینہا فکر باید کرد بعد تامل بہ تبدیل قافیہ این مطلع عرض کردم ع موتی ہین دونون کانون مین اوس عشق نگاہ کی · جہنکی ہین یا کہ تاری یہ نزدیک ماہ کی

مجلس ۲۸ — مجلس بست و ہشتم در لکہنو مرزا سبحان علی بیگ راغب از شاہجہان آباد تشریف آوردند و در دیوانخانہ میر منو صاحب مولوی میر صاحب علی و برادر انشاء اللہ خان و بندہ ای ملاقات او شان رفتیم بعد از پرسش احوال فرمودند این غزل گفتہ ام ع بادۂ ناب دلم میخواہد   گفتم مصرع دوم این گفتہ باشید ع عالم آب دلم میخواہد   فرمودند کہ واللہ ہمین گفتہ ام و فرمودند کہ حسن مطلع این است ع سخت تنگ آمدم از تاریکی   گفتم مصرع ثانی این باشد ع سیر مہتاب دلم میخواہد   اظہار کردند

کرباسمین نوشتم عرض کہ ہمین قسم از پنج شعر غزل سہ شعر را مصرع ثانی بی کم وکاست فوراً گفتم ودو شعر را
مصرع ثانی سوای نوشتہ اوشان بہم رسانیدم شخصی گفت کہ شاید اوشان شنیدہ باشند ہر چند
بندہ قسمہا یاد کرد اعتبار نکرد وگفت اگر مسودہ ببینم یقین کردہ چون مرزا موصوف براوردند بموجب گفتہ
بندہ دریافت کردہ تعجب نمودہ متحیر ماندند مجلس بیست و نہم در لکھنو روزی حضرت مرشد زادہ

مجلس

از محل برآمدہ نشستہ بودند ابو الحسن خان طالب حسین خان ومرزا نعیم بیگ ومیر نشار اللہ خان وبندہ
ودیگر صاحبان امیدوار حاضر بودیم ازانجملہ ابو الحسن خان بندہ خوش طبعی بکمال شوخی بود فرمودند کہ درین
ایام ایشان دیوان غزل در جواب صاحبقران کہ مشتاق غزل اند گفتہ اند دو مطلع اوشان یاد دارم مثل
اوشان ممکن نیست کہ از شما بعمل آید بعد قطع کلام این ہر دو مطلع را خواند ؎ ہی جی مین کالی جمیا کو
ہمخواب کیجیی تیغ ذکر کو اپنی ہی سیتہ آب کیجیی ؎ یون گرمی دانی ہین تری چیچی کی آس پاس
خشخاش جیسن لگی کلیجی کی آس پاس گفتم در شعر اول این قباحت ست کہ کسی تیغ را سیتہ آب میکند
کہ در قبضہ نشستہ بود ودر شعر دوم تامل ست کہ خشخاش را بر کلیجی می چسپانند نہ گرد وپیش اینہم غلطی محاورہ
است بعد ازان این مطلع وحسن مطلع گفتہ عرض کردم کہ اگر این قسم میفرمودند بہتر بود ؎ سیتل
ہین یون اوسکی چیچی کی اوپر کلونجی ہو جیسی کلیجی کی اوپر نہین کس ہی روشن کی جہاتون کا چہجا
یہ حسن کا ہی پردہ دریچی کی اوپر پسند کردہ فرمودند کہ کدام غزل نہ را خود بخوانید این غزل خواندم غزل

نفس اپنا جو ہی شاخ شجر کی مانند
جیسی دو ا ہین لٹکتی ہین ثمر کی مانند

وہ سحر خیز ذکر ہی یہ جنوں کی جسنی
چاک پچھون کی کہی جیب سحر کی مانند

اسکی [illegible] ہی ہین غرض لاکھوں سے پہنچوں کی
گز لنبہ ہو نہین سیم کی کر کی مانند

ہی وہ سانچی کا ڈہالا نفس سیراب کی
ٹہی ہاند سدا اور سر ہی کمر کی مانند

تجکو دنیا یہی لازم ہی کہ لی جہاز سمیٹ
کس تہری ہتی ہی اب دیدہ تر کی مانند

چشم غواص فرسی مرہی پوشیدہ ہی
صدف کس مین دہرن ہی گہر کی مانند

اکی ہر کوئی مسافر سا گذر جاتا ہے
جوت تیری ہی بس اک راہگذر کی مانند

تجھ پہ نازک بدنی ختم ہی یہ جان یقین
برگ گل کب ہی تری کس کی لگڑی مانند

شب جو منزل مین ہوا نقد سنی سی رنگین
بھر گیا خانۂ کس بذرۂ زر کی مانند

بعد آن محظوظ شدند چند مطلع دیگر خواندم

جون قدم رکھتی ہی دروازہ پہ شیدا ہوا
یون درِ کس مین ذکر جا کی یہ ناشاد ہوا

رکھی جسطرح اونچلی کوئی حرف قاف کی اوپر
دہرا یون مین نی شب آلت کو اوسکی ناف اوپر

سنبر جہانتین وسپہ لہراتی ہین سنبل کیطرح
کس خفیفن کی شگفتہ کیون نہو گل کی طرح

جون پہونچکر کوئی مرجاوی وطن کی متصل
سست آلت یون گئی جا کر دہن کی متصل

جسطرح سی دو گتھل لگتی ہین انگڑائی کی ساتھ
یون لگی ہین خصیی اپنی نفس مشتعل کی ساتھ

مجلس ۳

مجلس سیوم

درلکھنو روزی شہزادۂ آفاق درخلوت رقص ارباب نشاط ملاحظہ میفرمودند میر انشا اللہ خان و میان جرات و میان مصحفی وغیرہ چند اشخاص حاضر بودند از حضور این مصرع ارشاد شد ع یکقلم گشت مرا نقشۂ تصویر کسی همه صاحبان درفکر بودند که مصراع دوم بہم رسانند درین اثنا بنده سید محمد انور از حضور ارشاد شد ایشان مصرع ثانی بہم رسانند فورا عرض کردم ع کردِ زنجیر بپا زلف گرہگیر کسی

مجلس ۴

مجلس چہارم

درلکھنو قاسم علی شاہ که از چندی روزگار حضرت مرشدزادہ را گذاشته ترک لباس کرده اند و از عالم دنیا رو گردانیده اند بر بنده مہربانیہا میفرمودند روزی تشریف آورده ارشاد فرمودند که برای کار ضروری آمده ام عرض کردم ارشاد شود فرمودند که اینوقت نزد میرزا احمد علیخان نشسته ذکر ایشان میشنیدم شخصی از مصاحبان ایشان این مطلع میان مصحفی خواند ع نہ تو عشق سی مجھی عشق ہی نہ تو چاہ کی مجھی چاہ ہی وہ جو بات منہ سی نکالی تھی سو وہ اب بیباہ ہی میرزا صاحب بسیار پسند کرده فرمودند که شاہ صاحب تعریف رنگین اینقدر کرده اند شوق ملاقات ایشان از حد افزون است ہمین وقت اوشانرا بیارید از ایشان درجواب این مطلع غزل خواهم گفت تا امتحان شود این فقیر از مزاج سن آگاہی داشت عرض کرد که سخن او خواهد آمد اگر بفرمائید غزل از ایشان نویسانیده بیارم فرمودند که

بتقریب این گفتند ما چاہا بپاس خاطرشان غزل گفتم و گفتم کہ غزل خاطرخواہ خود نشدہ

غزل

نہ تو بلندی ہی کی چاہ ہی نہ تو کبھی پہ نگاہ ہی ٭ یہ جو شخص نامہ سیاہ ہی اپنی ازل ہی سی راہ ہی

نہ تو کچھ کلیجی میں دہی کچھ اپنا رنگ ہی زرد ہی ٭ نہ کراہ لب پہ جو سرد ہی تو یہ ایک ڈھب کی کراہ ہی

نہ تو معتقد ہوں میں ذات کا نہ ہی ہیاں مجکو صفات کا ٭ میں تو قائل اپنی ہوں بات کا کہ ہمیشہ جسکا نباہ ہی

نہ تو روز و شب ہی مدام سی نہ غرض ہی کچھ مجھی نام سی ٭ مجھی کام اپنی ہی کام سی کا حق ہی میرا گواہ ہی

تو اپنی جی کا وہی خطرہ ہی اپنی حال کی کچھ خبر
کرو عشق تجھ میں جو گر نظر تو دو کہ عادہ کاہ ہی

مجلس بیست و دوم در لکهنو در حضور مرشدزادہ منشی میر حسین کہ منشی تخلص میفرمایند این مطلع میان مصحفی عرض کردند ؎ او دامن اوٹھا کی جانی والی ٭ ٹک ہمکو بھی خاک سی اوٹھالی ٭ صاحب عالم در جواب مطلع بدیہی ارشاد کردند ؎ او تاج شہی کی کہنی والی ٭ عشقی کی لیی ہی کچھ کمالی ٭ من این مطلع عرض نمودم ؎ دلکو کوئی کسطرح سنبھالی ٭ یہاں جان کی پڑ رہی ہیں لالی ٭ مرزا نعیم بیگ کہ جوان تخلص میکنند نو این عرض نمودند ؎ مست نکیوں بادہ وار جالی ٭ ہونٹھوں میں جو جاہی پڑ پڑالی

مجلس بیست و سوم در لکهنو روزی بوقت دوپہر خلاف عادت در دیوان خاص رفتم دیدم کہ حضور مرشدزادہ تنہا در کمال فکر و اندیشہ نگران بجانب گلشن بودند تحیر النمودہ عرض کردم تحیر از چیست ارشاد شد کہ میخواستم کہ استراحت نمایم یک بیک مصراع بخاطر گذشت خواستم کہ مصراع ثانی خاطرخواہ بہم رسد اتفاق نشد بکمال بیقراری در فکر مصراع ثانی بودم عرض کردم ارشاد شود فرمودند ؎ غزل عشق ہی سخت ہی ال رنجور دراز گفتم ؎ ہمچنین طاقت نہیں ہست کہ سفر دور و دراز شخصی از خواصان عرض کرد کہ درین مصراع غلطی روزمرہ است یعنی در لفظ دور و دراز واو عطف ضرور است گفتم در بدیہہ جائز است حضور فرمودند درست است

مجلس بیست و چہارم در لکهنو روزی حضرت صاحب عالم در باغ فتح علیخان کہ جای تحفہ است برای سیر رونق افزا شدہ بودند در اثنای آن این مطلع ارشاد شدہ ؎ نہ تو سیر گل کا دماغ ہی نہ جہان سی کچھ فراغ ہی ٭ یہ جو اپنی سینی کا داغ ہی یہی گل ہی اپنی یہی باغ ہی

انشاء اللہ خان و بندہ ہمرکیب فیل ہمراہ رکاب حاضر بودیم بسیار تعریف نمودیم کہ چنانچہ قافیہ در مطلع بکمال
چستی نشست یافتہ فرمودند کہ در جواب این فکر باید کرد عرض کردم بشرط تبدیل قافیہ انشاء اللہ خان
این مطلع عرض کردند ع نظر اپنی اوس پہ جو لڑ گئی تو وہ چتون آنکھوں میں گڑ گئی شرر دل میں ایسی
ہی اڑ گئی کہ جو بات تھی سو بگڑ گئی من این دو شعر عرض کردم ع یہ دل اپنا جسکا غلام ہی آج
قاتل اوسکا ہی نام ہی اوسی سی چھیڑ مدام ہی ہمیں کام اپنی سی کام ہی مرا دم تو آیا ہی ناک میں
نہیں باقی ذرہ ہلاک میں مجھی یون ملا دیا خاک میں ارے عشق تجکو سلام ہی مجلس سی و پنجم
در لکھنؤ انشاء جی پسر رام رتن مودی بادشاہی شدہ و ابوالحسن خان بر پشت بام نشستہ بودیم در روبرو
مجلس زن چہتاب نام طوائف واقعی بہتر از ماہ بود و بکمال خوبی مجرائی نمود چون طرف او نگاہ کردم
دل از دست رفت بدیہہ این مطلع گفتم و بآواز بلند از بیقراری خواندم ع تھی شعلہ یا وہ برق کہ جی
میرا جلگیا ایسی ہی کی نگاہ کہ بس دم نکلگیا مجلس سی و ششم در لکھنؤ روزی بدربار
مرشد زادہ میرفتم مرزا نعیم بیگ جوان از دربار برآمدہ میرفتند در راہ ملاقی شدند گفتند کہ ہمین وقت
مطلع گفتہ ام ع سیہ خال اسطرح سی ہی نگی اوسکی ناف کی اوپر دلی ہوں میر علی نی جیسی نقطی
قاف کی اوپر و انشاء اللہ خان این مطلع گفتہ ع دہرا جب نقد دل ہی کہول اوسکی ناف کی اوپر
تو پہیرون کیون نہ ہاتھ اوس سینہ شفاف کی اوپر گفتم ہر دو مطلع خوبند و در مطلع سامی علیہ
از تنگی نشست یافتہ اگر مناسب باشد این قسم باید نوشت ع رسیدائی دلی ہوں جیسی نقطی قاف کی
اوپر پسند فرمودند و گفتند کہ شما ہم درین بحر فکر نمائید گفتم ع پڑی یون میری انگلی شب کو
اوسکی ناف کی اوپر کہ جیسی کاف کا مرکز ہو گل کی کاف کی اوپر مجلس سی و ہفتم
در لکھنؤ روزی میان جرات بحضور حاضر گردیدہ این مطلع عرض کردند ع کب تلک ایام
جدائی میں رہوں من مارے آئے اے کاش وہ آکر مجھے گردن مارے در جواب از حضور ارشاد
شد ع کاش اک کھینچکی تیغہ وہ مرے تن مارے نام جانی کا نہ لی اور مجھی گردن مارے
پہر انشاء اللہ خان این مطلع عرض کردند ع کیون نہ وہ شوخ مجھی کھینچکی ہمرن مارے میں بی ہی

مجلس ۳۵

مجلس ۳۶

مجلس ۳۷

پھول کی جانب چمن ہاری بندہ این مطلع گفت بعد آن غزل ؎ در پہ اوس شوخ کی ہم بیٹھی ہین لیکن
ہاری خواہ بخشی ہمین اب خواہ وہ گردن ہاری تمامی غزل در دیوان نوشتہ است

مجلس ۳۸

مجلس سی و ہشتم در لکھنو روزی انشاء اللہ خان نزد بندہ تشریف آوردہ این مطلع غزل طرحی خود خواندند
؎ توڑونگا خم بادۂ انگور کی گردن رکھدونگا وہان کاٹ کی اک حور کی گردن بندہ این مطلع در زمین مطلع
گفت ؎ ساچی مین ڈھلی ہی یہ تری حور کی گردن گردن کو تری پوچھی ہی کب حور کی گردن
کیا دست قضا نی یہی قسمت مین لکھا تھا ڈھرسی ملی اس تن سی مغفور کی گردن

مجلس ۳۹

مجلس سی و نہم در لکھنو روزی صاحب عالم در دیوان خاص رونق افزا بودند منشی میر حسین و نعیم بیگ و
بندہ ایستادہ بودیم انشاء اللہ خان حاضر شدہ مجرا نمودند فقرہ بی نقط را بطور لطیفہ در فارسی گفتند
ارادہ مسہل دارم سائل در جواب بی نقط شدند فوراً از حضور ارشاد شد کہ تو میر حسین بزبان عربی
بی نقط گفتند کہ اولی و احوط بندہ بزبان ترکی جواب اوکال یعنی بکیر نعیم بیگ در معنی جواب بند
فرمودند کہ صنعتی بر آوردم لفظ بکیر چہار حرف دارد دو بی نقط و دو نقطہ دار این را گنگا جمنی باید گفت

مجلس ۴۰

مجلس چہلم در لکھنو بندہ را از زنکہ طوائف حالت عشق بود از پاس خاطر آن از صاحب خانہ او ربط
داشتم و گاہی برای دیدن او میرفتم مقدوری نبود کہ وصل آن میسر آید و این راز را بکسی اظہار میکردم
ہمدرین عرصہ دو سال گذشت روزی از حضور اجازت رفتن شاہجہان آباد گرفتہ روانہ شدم برای
رخصت بخانہ آن رفتم بسکہ غلبہ شوق طالب بود بمجرد رسیدن او بخانہ زار زار گریستم بی محابا آہ سرد
کشیدم صاحب خانہ او پرسید کہ حالت از بہر کیست مطلع حسب حال خود خواندم ؎ دیکھتی ہی
شکل سب جا تا رہی یاد سی حال دل کیونکر کہون اوس جان جان آباد سی او گفت در ینجا
از مدت تشریف می آرند گفتند کہ از فلانی تعشقی دارم بعد آن این غزل بر دیوار خانہ نوشتم **غزل**

اب ہوئی ہمکو سخت حیرانی	چاہ چتون سی اوسنی پہچانی	نرہا میری پاس پر نرہا
دل کی ہر چند کی نگہبانی	جسکی بات اپنی رکھی جی مین	یون یہان سی چلی ہم ای جانی
دیکھیی پھر خدا ملا دی کب	ہمکو اس فکر نی کیا فانی	جی مین انصاف کیجیی اپنی

اختلاط اکرم بود از آن میان یک نکته دست بنده را گرفته پیش آمد که بیت ایشان گل سراپا ہی کی پوشش ہی
این اشعار خواندم ـ اس اپنی ہاتھ کی گل کی لہو سے کیا ایک کہانی ہی ⁂ نشانی اسکی چھلا تھا پیکر
کی نشانی ہی جا **مجلس چہل و ہفتم** در بنارس روزی مرزا الٰہی بخش که از دوستان مرزا ابراہیم
و از چندی برفاقت مرشدزادہ ترک لباس نمودہ اند این **مطلع میر حسن** مرحوم سر دبر دی بندہ خواندند
سے منہ کہاں یہ کہو ن آئی اور سو رہی — خوب گر نیند ہی تو جا ئی اور سو رہی
درجواب این مطلع گفتم ـ میری چھاتی سی لپٹ جائی اور سو رہی — آئی آئی بس آئی اور سو رہی — تمام
غزل در دیوانست **مجلس چہل و ہشتم** در عظیم آباد بخانہ میر غلام علیخان وارد گردیدم در شہر شہرہ
شد که شخصی شاعر از شاہجہان آباد آمدہ است روزی پنج شش شاعران رسیدہ نزد بندہ نشستند
شخصی از شاگردان میر ضیاء الدین که ضیا تخلص میکند و مشق مرزا رفیع وارد یا پنج چار کس دیگر رسیدند
و بعد از نشستن فرمودند که در شعر دستگاہی خوب داری و اکثر در کلام ہر کسی قباحت می برآری
میخواہم که چیزی از ایشان بشنوم و از کلام استاد خود بخوانم تا در آن قباحت بر آرید گفتم سبحان الله عجب
خلق الله ہستیم و خود را مبتدی می انگاریم ہرچند عاجزی و کسر نفسی نمودم سود نکرد گفت از اشعار
خود بگو ابتدا این غزل خواندم ـ کس رات ہوئی آپ ہیں مہمان ہماری — کب تم نی نکالی کہو ارمان
ہماری چون تمام نمودم تحسین نکرد گفت مطلع میر ضیاء الدین میخوانم در آن قباحتی برآرید والا
احوال شاعری و شعر فہمی سرکار فسق ست مطلع خواند ـ بلبل کو چپکی لگ گئی اور گل بھی ہنسا ہو
گلشن میں کون آیا جو یہ تیکھوتی بولی — گفتم مصرع آخری خوبست گفت مصراع اول بد گفتم مصرع
ثانی چیست گفت مصراع اول سست دیدم که تیغ سخنم می برد در آتشم و در ہنرم بر آتشم میکند گفتم لی کو
آہن ایں ہن توان کردن گفت چگونه گفتم چپکی لگ گئی نفہمیدہ ام گفت یعنی چپ لگ گئی گفتم
این شعر که ارشاد میشود زبان اہل کشمیر ست گفت آری در بحر چگونه موزون شود گفتم در خیالش نمایید الا
این طور میشد ـ بلبل کو لگ گئی چپ اور گل بھی ہنسا ہو — تا گفت که شعر سرو دست زبان آمد
گفت اگر درین شعر قباحتی برآرید دانم ـ ڈبڈبائی آنکھ آنسو تھم رہی — کاسئہ نرگس [illegible]

اگرچه بنده درین فن دستگاهی ندشت برای تفنن طبع این کبت بدیهه در جواب گفتم کبت ایسی بیتم موہی
ہی روس ہی ہیگی ٹہاری ہوجاون ہی لاو سکہی   انکہیں ہین ہی البیلی للاون ہین کونو طرح
سمجہاو سکہی تجہہ   وشنیدن این را نوشته گرفتند وگفتند چند دوهره بخوانید چند دوهره خواندم دوہرہ
رنگین بیاکل رہت ہین جب سی لاگی پیت   پیم نگرکی ای سکہی دیکہی اولٹی ریت   رنگین آئی
نہ ائی سکہی پہلی گئی پردیس   نگر نگر اب ڈہونڈہتی کر جوگن کا بہیس

مجلس پنجاه و دوم

مجلس ۵۲

در عظیم آباد که میله کہاٹون میشود   دران تمام مردم وضیع وشریف وزن ومرد در باغها رفته چند روز
می مانند ورقص وتماشا می بینند بنده را که از چندین صاحبان آنجا ربط شده بود باہم در سیر کہاٹون
به باغها رفته گلگشت مینمودم بمکانیکه نواب شجاع قلیخان ولد نواب شیر الدوله نشسته بودند روبروی
اوشان امام بخش بہانڈ که در شوخی رقص وخواندن آفت زمانه بود ونقلها عجیب عجیب میکرد
بہانڈ مذکور بخدمت نواب عرض نمود که غزل ریختیها بسیار شنیده اند اگر حکم شود ریختی بخوانم فرمود
ریختی چه معنی دارد عرض کرد که رنگین نام شاعری در شاهجهان آباد درین ایام ایجاد کرده است یعنی
بزبان بیگمات غزلها گفته ریختی نام نهاده است   ریختی   تیس پڑو مین اوہی آ دہ میری جان گئی
ست بستا مجکو دو کانا تری قربان گئی   اشخاصان که دران تماشا همراه بنده بودند پرسیدند
که این تصنیف ایشانست گفتم بلی یک دیوان گفته ام مع قصیده مثنوی وفرد ورباعی وقطعه وتخمیس
ومستزاد بسیار خندیدند القصه نظر نواب صاحب برما افتاد طلبیده به تواضع پیش آمدند ونزد خود
جا دادند واز بنده پرسیدند که این ریختی ایجاد ایشانست گفتم بلی امام بخش را طلبیده به بنده گفتند
که کدام غزل ریختی دیگر بخوانید این غزل خواندم سے مجهه په طوفان نلی چاه کا چل دوردوا   جهوٹہ سی
منه کا تری جانکا اور نور دوا   این غزل نیز شنوانیدم امام بخش عرض کرد اعتبار نیست شاید کسی دیگر
باشد غزل تازه همین وقت بگوید فی الفور این غزل گفتم سے شکل جو آپکی یاد آتی ہی   تو حجاب
روح نکل جاتی ہی   وہ تو ہوتی نہین ہی کم بخت   بات جو دلکو میری بہاتی ہی   این غزل
مذ دیوان ثبت

مجلس پنجاه وسوم

مجلس ۵۳

در مرشد آباد بخانه حکیم مینا قلی که از دوستان حکیم تخلص

میرزا باشید و شاگرد میر سوز بند همراه محمد عثمان وارد گردیدند و ذکر اشعار میر مذکور بمیان آمد در وصف ایشان
سخن باینجا رسانید که برابر بول چال آنها کسی نیست شخصی از میان گفت که در کلام میر سوز لفظ قباحت
که بطرف خود عاید میشود می آید گفتم در کلام اوشان دیگر قصور نیست شگفته بر آشفته گفتند که قطعه از
استاد یاد آمده است از نقصان اطلاع دهند گفتم چه ضرورت است که بی ادبی در کلام بزرگ میشود معاف
دارند هرگاه مصر شدند این قطعه خواندند — مین کها دل مین درد هی میری هنسکی کهنی لگا
خدا نکری پهر جو کچه جی مین آگیا تو کها همین پتی اگر دوا نکری گفتم در مصراع اول مین کها
غیر فصیح ست و در مصراع دوم دریافت نمیشود که کدام کس خندیده گفت ع هنسکی کهنی لگا خدا نکرے
اگرچه خطاب بمعشوق ست لیکن پوشیده است مصراع پهر جو کچه جی مین آگیا تو کها بدریافت نمیشود
که در دل کدام ست و در مصراع چهارم لفظ پتی استعمال زبان زنانست مردان لفظ پتی بر زبان
نیارند روز دوم چند قطعه در جواب آن بردم پسند فرمودند قطعه روٹهکر مین جو اوٹهه چلی تکین
هوکی وه بیقرار دوڑی آئی لگ کی چهاتی سی پهر لگی کهنی همین بهی کری جو آگی جائی
قطعه مین نی پوچها که جانتی هو جی بولی نکهین که هم تو بهول گئی اونکی منه سی یه بات
سنتی هی بس مری هاته پانو پهول گئی **مجلس پنجاه و چهارم** در مرشدآباد
مرزا بچو که باینده دستار بدل شده اند پسر ناصر محمد خان از طرف نواب بهرجنگ [illegible]
که صوبه دار مرشدآباد است شعر میر تقی را نزد بنده خواندند استدعا فرمایش جواب کردند — کیا کهین
اپنی سخت جانی کی همی مرمر کی زندگانی کی بدیهه در جواب این مطلع گفتم و در کلکته رسیده
غزل سرانجام نمودم — روح نی جسم پر گرانی کی اب یه حالت هی ناتوانی کی **مجلس
پنجاه و پنجم** در مرشدآباد مرزا لکهو که از دوستان مرزا بچو بودند مطلع میان ثنا پیش بنده
خواندند و جواب خواستند — بولا جو پکارا مین کیا خانه خرابی کی مین آپ هی آرها تها کیون اتنی
شتابی کی بنده فی الفور دو شعر گفت — اشک آنکهون سی بهائی اور چشم گلابی کی اوس دل کی
لگنی نی کیا خانه خرابی کی کچه شعلی سی اوٹهتی هین اب جسکو جلاتی هین سینی مین مری آه

مجلس

مجلس

مجلس پنجاه و ششم

دوکان کبابی کی — **مجلس پنجاه و ششم** — در مرشدآباد مردمان برای بیڑه در کشتیها سوار شده
تمام شب شهرها بجبره و پالکی و گهر دوره بهی در دریا میکردند همه چیز در انها مهیا میباشد بهرسو تماشای
آتشبازی و روشنی میبینند و بیره مثال تعزیه صدها چیره از بانس درست کرده زیر آنها کوزهای گلی چسپانیده
سی سی گز طول و پانزده پانزده گز عرض و شش شش گز دو منزله سه منزله تیار می نمایند و بالین و
بالای آنها چراغها و کنولها و اندرون فرش و روشنی شمعها که از میان آنها و سدم آتشبازی سر
میشود و جهاڑهای بلورین و پوشش از تامی و پارچه وغیره میکنند و دران رقص مینمایند و از پایهای سقف
آتشبازی انار پهولجهری وغیره سر میشود درازی مرشدآباد و بنگله شش کروه است در میان هر دو
شهرها از روشنی و بیڑها یک وجب جای خالی نمیماند بنده هم در یک کشتی سوار گشته سیر میدیدم و در
یک بجره مراد بخش طوائف پیش کسی عمده غزل جرات میخواند ع روز غل اک لگ اوسنی کا
یہان رہتا ہی جس محفل مین ترا سوختہ جان رہتا ہی بنده را خوش آمد در جواب مطلع
غزل گفتم ع اوسنی پوچها کہ تری درد کہان رہتا ہی دل پہ رکھ ہات کہا مین نی یہان
رہتا ہی

مجلس پنجاه و هفتم

مجلس پنجاه و هفتم در کلکته چندی اوقات بسر کرده اراده حج کردم نود و دو روپیه
کرایه صرف ذات خود داده در جهاز نشسته در عرصه هشت روز از کهجوری و کیلا کانجی که نام آبست
گذشته به بحر هند و دریای شور که از کلکته دو صد کروه است در روانه جهاز راه میرود و در جهازی که بنده
نشسته بود نود گز طول و بیست گز عرض و بیست گز بلندی بود جهاز هر قدر که طول دارد چهارم
حصه بلندی و عرض دارد و خلاصی آن بسیار و سه مستول و در هر مستول ده ده بادبان بسته
و کلانی مستول آنقدر که در بغل جوان نیاید و ریسمان لنگر از موهای ناریل بصد گز درازی و دو وجب
در کلفتی و لنگر آهنی سی من وزن دارد و لک من بار جهازی بر دارد و نصفی مال تجارت و باقی بار
خورش و آب وغیره سرانجام جنگ دو ناخدا و چهار معلم بودند صعوبات بسیار کشیدم از تکان صدمه
دوران سر شده بود و خوراک خشکه و ماهی ئی روغن بی نمک و آب قدری که تشنگی هم نمیرفت و از
آب شور حرارت پیدا شده بود و از زندگی سیر آمده بودم شیخ کریم احمد در جهاز هم سفر بودند تمر هندی

میخوردیم واز خسارت بجان آمدیم درانوقت این شعر گفتیم ـ دم ایا ناک مین اس راه اوبزاری کی گهنی
سی ـ طبیعت موت هی بهتر هی بیماری کی جهنی سی ـ غزل در دیوانست وناخدا گفت که امسال
بکعبه نخواهم رفت بتجارت بصره خواهم کرد ما که اراده حج داشتیم منت نمودیم بربابان رحم آورده از سند راج
باز بکلکته واپس کرد ازمکانیکه برگشتیم کعبه چهل روز راه مانده بود حق تعالی عذاب جهاز کسی نصیب نکناد
مجلس پنجاه و هشتم در کلکته روزی برای سیر سرک بسیاری بی صاحبان انگریز بر بگهی و
بینس وغیره سوار شده برای هوا خوردن بسیر رفتند رفته بودم شخصی در بازار مطلع مرزا رفیع میخواند ـ
کو غنچه سان گره مین نی جمع زر کری ـ آخر برنگ گل هو پریشان سفر کری ـ بنده فی الفور این قطعه
گفت قطعه جو کوئی آکی باغ جهان کی بهار مین ـ ایکدم بهی مثل باد صبا کی گذر کری ـ رنگین
بقول حضرت سودا خزان سی وه ـ آخر برنگ گل هو پریشان سفر کری ـ **مجلس**
پنجاه و نهم در کلکته دو شخص بر اشعار میر تقی نزاع داشتند یکی میگفت که در وصف اوشان مرزا رفیع
گفته است ـ سودا تو اس غزل کو غزل در غزل هی کهه ـ هونا هی تجکو میر سی استاد کی طرف
دومی گفت این هجو ملیح ست مرزا گفته ـ نه پڑهیو یه غزل سودا تو هرگز میر کی آگی ـ وه ان طرزون
سی کیا واقف وه یه انداز کیا جانی ـ هر دو نزد بنده آمده یکی گفت شستگی الفاظ و محاوره اوشان
خوبست یکی این شعر خواند ـ دیر و حرم مین کیونکه قدم رکه سکون مین میر ـ ادهر تو مجهسی بت
پهرا اودهر خدا پهرا ـ و گفت شستگی الفاظ ملاحظه فرمایند بنده گفت اوشان الفاظ را در شعر
به تنگی نشست میفرمایند شخص اولین گفت این گل دیگر شگفت و گلوگیر بنده شد هر چند خود را
کشیدم مخلصی ندیدم ناچار این دو شعر میر خواندم ـ ساری رند اوباش جهان کی تجهسی سجود
مین رهتی هین ـ بانکی ٹیڑهی ترچهی تکهی سب کا تجکو امام کیا ـ کیسا کعبه کسکا قبله کون حرم هی کیسا
احرام ـ کوچی کی تیری باشندون نی سبکو یهین سی سلام کیا ـ **مجلس شصتم** در دو ناکه
مرزا علی تجارت پیشه اند و شوق شعر دارند بخانه اوشان رفتم و در عین اختلاط یک نقل بود را بعینه
بیان کردم تمام نقل شنیده مجبور شدند که همین صحبت در نظم گفته دهند بخاطر اوشان نظم کردم نقل

وادی غربت ہوا رشک ہزاران گلستان
دل چلا اب منظور کر سیر بہت پنجاب ہی
دیکھتی ہی اوسکی سو جھی مجکو سیر لامکان
ہیچ مت کہا حلقۂ گیسوی مشکین کا نشاط
کوئی تڑپی ہی مارا چشم کا اور کوئی قامت کا
پیامبر یہی کہیو تو جا اے دل کا
جسی چاہی ہی یہ دل وہ قیامت بصورت ہی
ہم تو اتنک نہ پہری پاس وفا سی اپنی
اس دل وحشی کو گر چھوڑیگی پہر زنجیر زلف

از انتخاب آفتاب خان بیر خواندم سے

ایک ہمسی ہی نہین رکہتا ستمگر اختلاط
جسطرح آتش سی رکہتا ہی سمندر اختلاط
ہمیشہ کرتا ہی ستم غیرون سی اکثر اختلاط
کس توقع پر کری اب تجسی آکر اختلاط
اوس لب میگون سی جب کرتا ہی ساغر اختلاط
کرتی ہی شانی سی جب زلف معنبر اختلاط
ہم نہین کہتی تہی تجکو آ تو مت کر اختلاط
کیسا ہی کو آپ تراشی قلم
کنگہی کی دانت توڑ کی اپنی زبان کری
ہر طفل کی یہان اشک سی آلودہ ورق ہی
یاد جسوقت تری آتے ہی

کی ہی کاوش خار نی ہر پانو کی چھالی کی سنا
مستعد چلنی پہ ہین سرہند و انبالی کی سنا
عالم بالا نظر آیا تری بالی کی سات
ناگہانی حادثہ ہی کہیلا کالی کی سنا
تری کوچی مین ہی گرم آج ہنگامہ قیامت کا
کہنا نوشتہ ہی بہتر ہی مدعا دل کا
پری ہی حور ہی تصویر ہی محبوب صورت ہی
جو کیا تمنی سو تم پاؤ خدا سی اپنی
دام تہا ہی سبزہ خط اور اب ہوئی زنجیر زلف
ہی ہماری یار کو اورون سی اکثر اختلاط
اسطرح دل کو محبت تجسی ہی ای شعلہ خو
واہ واہ ای دلبر ہمیشہ سرکش تو مدام
بی ترحم بی کرم بی مہر کوئی ای صنم
آتش حسرت سی ہو جاتا ہی دل جلکر کباب
ارہ غم سی جگر ہوتا ہی میرا چاک چاک
اوسکی ملنی سی ہوا رسوا جہان مین ای ضمیر
یار کا کچہ وصف خط کرنیکا رقم
جی چاہتا ہی زلف کا تیری بیان کری
مکتب مین تجہی دیکہ کسی ہوش سبق ہی

از مشتاق محمدی خان خواندم سے

مجکو تجکی وہین لیجاسکی ہی

قدر انسان کی تب آتی ہی
بولتی مجہسی نہین وہ ہیہات
نجہر آتی ہین نہین پردہ پکچہ
قتل کرتی ہی وہین ہجر کی شب
گردش دہر اس ہوئی ہین جان
دنیا مین ہم جو آئی تو کیا کام کر چلی
دل ہمارا جو اوسپہ مرتا ہے

از راجہ کیدار ناتہ کہ نسیم تخلص میکنند خواندم

لیتا ہون سانس ٹہنڈی بہرتا ہون گرم آہین
لڑتی تہین اپنی جس سی دن رات یہ نگاہین
چہاتی سی لگتی چہاتی باہونکی ساتہ باہین
ہی سخت منزل عشق اسکی کٹہن ہین راہین
کب تک نسیم اوسکی فرقت مین ہم کراہین
تعجب ہی کہ تارے ابر مین کیونکر چمکتی ہین
چاہت کی ہم ہین بہوکی الفت کی آشنا ہین
پاتا ہی نہین تب سی دل ارام ہمارا
وہ برسی ایک پل یہ رات دن دریا برساو
آہ سوزان دمبدم نکلی ہی ہر نالی کی ساتہ
بیان کیا کیجیی جو کچہ کہ ہمپر درد و غم ہوگا
تمہاری یاد مین گذریگا مجکو رات دن رو کے
اگر تو منتظر تہا کسو پر تو سمجہتا کچہ

جان جب اوسکی نکل جاتی ہے
وصل کی شب یہ چلی جاتی ہے
تجکو یہ خو تری کب بہاتی ہے
جب وہ صورت تجہی دکہلاتی ہے
ساتہ اب دیکہی کیا لاتی ہے
ناحق ہم اپنی نام کو بدنام کر چلے
کب خبر اوسکو کوئی کرتا ہے
آتی ہین یاد جسدم اوس ماہرو کی چاہین
مشکل ہوا ہی ہمکو اب دیکہنا بہی اوسکا
کیونکر ہو چین اوس بن صحبت ہو جس سی ایسی
آسان ہین قدم کو اوس سرزمین مین رکہنا
امید وصل ہی مین ہوگا وصال ایک دن
مسی لبیدہ دندان یار کی کیسی چمکتی ہین
کیون آپ ہمسی ناحق اب اندنون خفا ہین
ہی جب سی چہپا ہمسی دلارام ہمارا
گہٹتا کیونکر نہ اب اس دیدۂ گریانسی گہر اوسی
گرم الفت دل ہی اوس آتش کی پرکالی کی ساتہ

از راجہ شنکر ناتہ کہ صبا تخلص میفرمایند خواندم

میان جاتی ہی پیچ ہو آئی عجب برپا الم ہوگا
نہین معلوم اور دل پر کیا کیا ستم ہوگا
تری جانی بلا جیکو کہ جیا ابہی ستم ہوگا

تو ہی بے رحم ہے جو تجکو رحم آتا نہیں مطلق
غلط سمجھا ہے تو پیارے ہے یہ ہو کیا امکان
ہمیشہ داغ پر داغ کھاتا ہے مرا سینہ
صبا کسو اسطے ہوتا ہے مضطر دل میں تو اپنی
کیا پوچھتی ہو جور و ستم مجھسے یار کا
باغ میں جب وہ نوجوان گیا
کوئی دم باقی تھا اوسکا سو اٹکر رہگیا
بے سبب ہرگز نہیں ہے پیار کرنا یار کا

جو کوئی اور دیکھیگا تجھے وہ چشم نم ہوگا
قرار اس دل کو میرے آہ تجھ بن ایکدم ہوگا
کوئی دن کو جو دیکھو گے تو یہ رشک ارم ہوگا
لکھا لایا ہے جو قسمت میں کب وہ بیش و کم ہوگا
دیکھو یہ حال میرے دل بیقرار کا
سرو کا قد پہ اوسکے دھیان گیا
تیغ ابرو کا تری گھایل سسککر رہگیا
دیکھیے ہے کیا ارادہ اوس بت عیار کا

از دیوان عالم النسا

کہ پنہان تخلص میکند خواندم

ظلم و ستم وہ بھولا اور ہم سے کی صفائی
ایک روز پھر کریگا آخر وہ بیوفائی
چلد ور تونے ہی ہی بکواس کیا لگائی
زنجیر پانو کی ڈالکر پھر گھر میں اپنی لائے
جیسا کیا تھا مین نے ویسی سزا ہے پائے
تھا ہمنے لیا عشق کا آزار سمجھکر
آتا ہی نہیں یہاں مجھے بیمار سمجھکر
سنتا نہیں پھر بات کو اکبار سمجھکر
روتی ہیں جو یہ دیدہ خونبار سمجھکر
نادان نہ ہنسنا کبھو زنہار سمجھکر
ہے غم سے آج دل کو سروکار بطرح

اس آہ نے ہماری آخر یہ کی رسائی
کچھ شک نہیں ہے اس مین یہ مین سمجھ رہی ہوں
بوسہ جو مین نے مانگا کہنے لگا وہ ہنسکر
یہ سنکے آئی وحشت مین گھر سے بھاگ نکلی
کہتی ہی لوگ مجھکو دیتا نہ دل تو پنہان
دل ہمنے دیا تھا تجھے دلدار سمجھکر
ایسا ہی وہ ظالم کہ عیادت کو بھی گاہے
تو ایک ہی چھلا ہے کہ قائل ہین سبھی ہم
پہلا یہ ثمر ہیگا محبت کی شجر کا
تو عشق کی پھندے مین نہ پھنسنا کہین پنہان
تجھ بن تڑپ رہا ہے یہ بیمار بے طرح
یارب یہ درد کیا ہے کہ جسکا ہے نام عشق

جب کہ باغ و بہار دیکھیں گے
تم نہ دیکھو گے گو ہمیں سو بار

ایک گل کیا ہزار دیکھیں گے
ہم تمہیں لاکھ بار دیکھیں گے

تمت

محامد نگار رنگ بیرنگی را کہ از رنگ امیزی لطفش نسخہ مجالس رنگین تصنیف آب و رنگ بخش گلزار
مضامین سعادت یار خان رنگین بتاریخ پانزدہم شعبان المعظم سنہ یکہزار و دو صد
شصت و چہار ہجری در مطبع محمدی رنگ بست طبع گردید گلدستہ مجالس رنگین طبعان شد